

**HILKE ELSÉN: PHANTASTISCHE NAMEN – DIE NAMEN IN
SCIENCE FICTION UND FANTASY ZWISCHEN
ARBITRARITÄT UND WORTBILDUNG**

**[„Fantasztikus” nevek – Nevek a science fiction és a fantasy irodalomban
szóteremtés és szóalkotás között]**

Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2008. 210 lap

1. A munka a német fantasztikus irodalom neveit vizsgálja, a hangszimbolika kérdését a középpontba állítva. HILKE ELSÉN bevallotta maga is nagy rajongója a sci-fi-nek és fantasynek, így a német szóalkotással és neologizmusokkal foglalkozó szerzőnek kézenfekvő volt e kutatási téma.

A könyv két fő részből áll: a kutatás elméleti alapja és maga a kutatás teszi ki a munka első felét. Ebben a részben a szerző felvázolja a gyűjtött névanyag hangtani és morfológiai szerkezetét, beszél a névadásban megjelenő szerzői szándékról és annak irodalmi hatásáról. A mű másik fele egy magyarázatokkal ellátott, tipologizált névjegyzék. A tanulmány befogadói véleménnyel és szerzői megkérdésekkel egészül ki. A szerző a második részben névfajták szerint tematizálja a neveket; előbb fő-, majd alkategóriákba sorolja őket; megnevezi, ha nem egyértelmű, a lény fajtáját; ezt követi szögletes zárójelben az adott mű rövidítése, amelyben szerepel a lény, hely vagy tárgy; végül következik a név besorolása aszerint, hogy tulajdonnévből, köznévből létrehozott, képzős vagy teremtett név, esetleg ezek valamilyen kombinációja.

pl. Nem emberi lény/individuum/kentaur

Takvorian (Pferdemutant) [PR49] Kunstwort

2. SAUSSURE óta a nyelvi kép és a jelentése közötti kapcsolatot – bizonyos megkötésekkel – önkényesnek fogadta el a nyelvtudomány. Milyen mértékű ez az önkényesség a „fantasztikus neveknel”, amelyek esetében a történet folyása teljesen a szerző szabad akaratára és fantáziájára van bízva? Mivel a sci-fi és a fantasy elképzelt világokat tár az olvasók elé, így ez az idegenség, újszerűség a kitalált nevek megalkotásában is tükröződik. A névalkotási formákra jellemző a névteremtés: az írók egy-egy regénybeli alak nevéként önkényes hangsort alkotnak. Ezért kerül előtérbe a nevek szerkezeti felépítése mellett a nevek hangszimbolikája. E kutatási terület bevonásával sikerül kilépni a morfológiai szint adta értelmezési lehetőségek korlátaik közül: ahol a morfológia már nem segít a nevek elemzésében, a hangszimbolika adja az egyetlen támpontot.

A szerző feltételezi, hogy van összefüggés a nevek hordozói, azaz a különféle lények külső-belső tulajdonságai és a nekik adott, nem egyszer önkényesnek tűnő nevek között. A fantasztikus irodalom nevei közt sok a hangszimbolikai (klangsymbolische) név, melyek asszociatív módon utalnak hordozójukra. E nevek legfontosabb funkciója a szignalizáció, mivel a nevek alakjukkal egyértelmű jelzést adnak a szöveg típusáról. Az irodalmi alkotásokban szereplő nevek stilisztikai értékkel bírnak, ezért meghatározó szerepet töltenek be a

receptióban is. Így valószínűsíthető, és ezt támasztják alá az íróktól kapott válaszok is, hogy a szerzők a történeteik szereplőinek nem önkényes módon választanak vagy hoznak létre nevet, hanem épp ellenkezőleg, hosszas megfontolás után döntenek.

2.1. A tanulmányban rövid összefoglalást kapunk a fantasztikus irodalom kezdeteiről és meghonosodásáról Németországban, valamint a két műfaj közös jellemzőiről. A sci-fi és a fantasy legszembetűnőbb közös vonása, hogy mindkét műfaj a fantázia világára korlátozódik, a valóságban elképzelhetetlen dolgokról, eseményekről írnak. Ugyanakkor míg a sci-fi a megvalósíthatóság látszatát kívánja kelteni a tudományosan megalapozottnak tűnő háttérrel, az emberiség éppen aktuális fejlődése, találmányai, félelmei tükröződnek vissza benne, addig a fantasy nyíltan lemond a valóság képzetéről. A sci-fi a jövő látszatát kelti az űrutazással, robotokkal, különböző lakott bolygókról származó lényekkel, míg a fantasy általában egy elképzelt, múltban vagy egy párhuzamos világban játszódik, amit kitalált, mesészerű lények népesítenek be. Mindkét műfaj valami furcsáról, szokatlanról, ismeretlenről ad számot. A bennük szereplő ismeretlen lényeket, dolgokat mind el kell nevezni, nevet kell adni nekik, amelyek hasonlóan szokatlanok lesznek, mint maga a világ, amit benépesítenek. Éppen e miatt a mind a két irodalmi műfajra jellemző tudatosan kreatív névadás miatt választotta ki a szerző a fantasyt és a sci-fit kutatásának alapjául.

ELSEN a vizsgált korpusz kiválasztásakor arra törekedett, hogy egy szerzőtől legfeljebb egy-két művet válasszon ki akkor is, ha több könyve és novellája is megjelent, mivel nem akarta, hogy egy-egy jellegzetes névadás túlsúlyba kerüljön, és ezzel torzítsa az összképet. Német nyelvbe átültetett, de eredetileg nem német nyelven íródott műveket a szerző nem vont be a kutatásba, mivel a fordítók a nevek lefordításakor sokszor megváltoztatják a nevek struktúráját.

2.2. ELSÉN szerint az irodalmi neveknek három fő csoportjuk van: 1. a valódi vagy annak tűnő nevek (etablierte Namen), 2. a köznévből létrehozottak és 3. a teremtett nevek (Kunstnamen), amelyek teljesen új, eddig még nem létező, az írók által kreált hangsorok.

A fantasztikus irodalomban szereplő embereknek vagy emberszerű lényeknek általában valódi vagy annak tűnő neveik vannak. A hagyományos névjelleget keltő hatást a német nevekre jellemző tipikus fonetikai-morfológiai felépítéssel érik el az írók. A legtöbb német főszó két szótagú, az első szótagon van a hangsúly, az utolsó pedig általában egy Schwa, ami az írásban *e* betűként realizálódik. Tipikus német szótagokkal és névégződésekkel (pl. *-er, -ner, -el, -en*) németnek tűnő neveket lehet kreálni. Német utónevekre jellemző névelemek (pl. *-mann, -hart, -fried, -rich, -lin*) felhasználása erősíti a teljes név autentikusságát. A német mondavilág és a hősi eposzi világ egyelemű nevei vagy ezekhez hasonló nevek a német múltat idézik (pl. *Anselm, Hildebrand, Wulf, Ere*). Ezzel szemben a kételemű nevek a jelenre utalnak. Ezek ellenkezője jellemzi a sci-fi és a fantasy világának kitalált lények neveit. Az írók, hogy ezzel is jelezzék a lények idegenségét, kerülnek a német nevek tipikus felépítését, hangjait, hangkapcsolatait, írásképét, helyette szokatlan hangkombinációkat, írásképet választanak.

Az összetétel és a szóképzés a fantasztikus irodalomban is lényeges szóalkotási forma. Általában emberi lények, értelmes nem emberi lények, fák, állatok és földrajzi helyek kapnak összetétellel létrehozott nevet, pl. lovak: *Sturmbraut* 'Viharmenyasszony', *Windspiel* 'Agár', *Morgenstern* 'Esthajnalcsillag'. Űrhajók sokszor viselnek angol összetett

szavakból képzett neveket. Főleg épületek elnevezésénél figyelhető meg, hogy az összetétel egyik tagja teremtett szó (*Friedenskaiser-Yulag-Tempel* 'Yulag Békecsászár Templom'), vagy úrbirodalmaknál (*Ulen-System* 'Ulen-rendszer'), területeknél (*Akalos-Berge* 'Akalos-hegyek'), vizeknél (*Emmkanäle* 'Emm-csatorna'), növényfajtáknál (*Taikibeere* 'taikibogyó'). A nevek nem egyszer több szóból álló szerkezetek: *Der-mit-der-Schlage-spicht* 'Aki a kígyóval beszél' (egérnév), *Bei den drei Flüssen* 'A három folyónál' (hely), *Tempel des Toten Gottes* 'A Halott Isten Temploma' (épület).

A rövidítéseket és a mozaikszókat általában a különféle intézményrendszerek, szervezetek elnevezésére használják, pl. *Khom* < *Khom-(Wüste)* 'Khom-(sivatag)'. A konverzió nem jellemző, de előfordul állatfaj elnevezésénél: *Schwebende* 'lebegő' (folyamatos melléknévi igenévből közvetlenül keletkezett tulajdonnév).

Nem mindig egyértelmű a határ a szabályos szóalkotási módok és a szóteremtés között. Egyes szavak, melyek nem szabályos szóalkotások, sokszor rendszerességet mutatnak a szóképzés terén. Teremtett szavakhoz nemegyszer teremtett morféimák – pl. *Opronos* (bolygó), *Opronier* (a rajta lakó nép) – vagy létező képzők csatlakoznak, így újabb neveket vagy egyéb szavakat képeznek belőlük; pl. *Tulamidisch* (nyelv), *Ferronen*, *Idonen* (népnevek). Ilyen esetekben a teremtett név legtöbbször képző nélkül is létezik az adott műben. A képzővel ellátott teremtett szavaknak ugyanaz a szöveg megértésében a funkciójuk, mint a teremtett szó + létező lexéma szerkezetű összetételeknek: a képzők és az összetett szavak utótagjai egyrészt biztosítják az egyes névtípusokba való besorolásukat, és információval szolgálnak a név viselőjéről az olvasónak, másrészt a teremtett név(rész) biztosítja az idegenséget.

A kitalált szavak némelyike hasonlatos a meglévő szavainkhoz, mások viszont teljesen ismeretlenek hatnak. Gyakran létező nevek közül hozzák létre az új nevet a szerzők: megtoldják egy hanggal (*Cairo* > *Cairon*), elhagynak valamit a szóból (*Fontane* > *Fontan*), kicserélnek egy-két hangot (*Münster* > *Minster*, *Taygetos* > *Taygete*). Azokat a neveket, amelyek hasonlítanak más, létező nevekhez, a szerző tudatosan hozta létre, hogy a már létező nevekhez asszociáljon az olvasó. Az *Osseas* (kalózok elnevezése) például az *Ossi-kra* (a kelet-németek egykori csúfneve) és az angol *sea* 'tenger' szóra emlékeztet; *Pancho Sanza* egy sovány, rozoga ló neve. Ezek a szó- és hangjátékok az elidegenítés egyik formáját képezik, melyhez irónia, kritika vagy a nevetségesség tétel szándéka is járulhat. Ám ilyen példákkal csupán elvétve találkozni a fantasztikus irodalomban. Ha egyáltalán nem találni a kiinduló nevet, vagy a kiinduló név és az új név kapcsolata nem bír különösebb stilisztikai értékkel, akkor még inkább előtérbe kerül a szavak hangalakja.

A szerző a különféle lények neveit részletes elemzés alá veti, különös tekintettel a nevek hangalakjából levonható következtetésekre. Azért vizsgálja részletesebben csupán az embereknek és a többi, az emberrel kommunikálni képes, többé-kevésbé értelmes lénynek a nevét, mivel a könyvekben általában ezeket a teremtményeket jellemzik hosszabban az írók. Így ezek a lények szolgálnak megfelelő mennyiségű információt ahhoz, hogy bármiféle összefüggést lehessen keresni a különféle lények nevei és a leírás alapján tudható tulajdonságaik között. A neveket a különféle viselőik alapján csoportosítja a szerző. Megkülönböztet női hősöket; gonosz, nem emberi lényeket; erősen idegenszerű, de jóindulatú lényeket; idegen, de emberszerű lényeket; kicsi, veszélytelen teremtményeket és mágusokat, varázslókat. A nevekben különféle tulajdonságok tükröződhetnek, amelyek alapján ellentétpárokat lehet fölállítani: emberszerű : nem emberszerű, veszélyes : nem veszélyes, kicsi : nagy.

A teremtett neveknél, melyek semmilyen morfológiai struktúrát nem tudnak fölmutatni, a hangzás, a fonetikai szerkezet veszi át az értelemképzés feladatát. Következetesség fedezhető fel például a kitalált nevek hangalakjában. Általános tendenciaként kirajzolódik az a névadói elv, hogy minél szokatlanabb a megnevezett lény, hely vagy jelenség, annál szokatlanabb maga a név is. A női nevek általában a latin névhagyományra jellemzően *a*-ra végződnek, hangalakjuk révén kellemesen csengenek a fülnek, lágy mássalhangzókat tartalmaznak, és többnyire két-három szótagból állnak (pl. *Sartassa, Karyla*). A gonosz, emberi vonásokkal nem rendelkező szörnyek nevei szinte kivétel nélkül teremtett nevek. A külsőre undort keltő és kifejezetten gonosz lények taszító hangzású nevet viselnek: *Ch'tuon, An-Rukhbar, Blakharaz*. Ide sorolhatók olyan lények is, amelyek inkább nevetségesek, mint félelmetesek: *Altijar, Satinav, Eugalp*. A gonosz, nem emberi lények tipikus hangcsoportokkal keltenek félelmet (pl. zöngétlen explozívával és affrikátával, mély magánhangzókkal), míg az apró, veszélytelen lények a rövid, magas magánhangzót tartalmazó neveikkel épp ellenkező asszociációkat ébresztenek. A sci-fiben és a fantasyben gyakran szerepelnek nem emberi, ismeretlen, ám jólelkű, az embereket segítő lények. Általában különösen intelligensek, és különleges képességekkel bírnak. Egy fajhoz tartozók gyakran hasonló nevet viselnek, mint például egy ősrégi, bölcs, az imádkozó sáskára emlékeztető faj: *Groh, Krir, Mroh, Hirl*. Előfordulnak idegen, mégis emberhez hasonlatos lények. Az ő neveik is többnyire kitalált nevek: *Kerlon, Cyrian von Issel-Hammor, Rafualon Harxid von Zoltral*. A Ffolks az emberekhez hasonlatos, Tolkien hobbitjaira emlékeztető, kedves lények. Az ő neveik között már gyakrabban bukkannak fel létező személynevek, legtöbbször kételeműek; az egyik név teremtett, a másik létező tulajdonnév: *Kimberon Veit, Odilon Dirk*. A kis, veszélytelen, nem túl okos lényeknek általában egyelemű, teremtett, gyakran egy szótagból álló, magas hangrendű nevet adnak az írók. A mágusok és varázslók többnyire emberek, néha orkok. Görög–latin származású nevekre emlékeztető neveket kapnak: *Lancorian, Galdalyn, Erinian*; kivétel *Mog Ruith* kelta hangzású neve. A szerző hangsúlyozza, hogy a teremtett nevek hangalakja és az általuk keltett névhangulat kapcsán nem lehet szabályról beszélni, csupán bizonyos tendenciák fedezhetők fel a hangstruktúra és egyes asszociációk között.

2.3. A kötetet a hangszimbolikai tárgyú megkérdések eredményeit tárgyaló rész zárja. A szerző háromféle felmérést végzett az összegyűjtött nevek alapján a teremtett nevek hangalakjaira fókuszálva. A kérdések arra irányultak, mennyire illik egy bizonyos név a viselőjéhez, mennyire jellemzi őt, milyen tulajdonságot kapcsolnának a név hangzása alapján a viselőjéhez. Az eredmények alapján az derül ki, hogy az írói szándék jól érvényesül, a tipikus női neveket, a jó oldalon harcoló hősök, az idegen gonosz lények, az idegen, apró és ártalmatlan lények és a hatalmas, ám jó szándékú varázslók neveit mind eltalálták a megkérdettek. Összességében el lehet mondani, hogy a szerzői intenció egyezik a recepcióval, és meg lehet állapítani, hogy a nevek hangszimbolikája tényleg bizonyos asszociációkat, érzéseket kelt az olvasóban a nevek hordozóival kapcsolatban. Érdekes az a tény, hogy a nem német anyanyelvűek megkérdésekor, mivel ELSEN külföldi cserediákokkal is elvégezte a felméréseket, már nem ennyire egyértelmű a kép, így bizonyára léteznek nyelvspecifikus hangszimbolikai tényezők is.

3. A munka bizonyos fokig a SAUSSURE-i arbitrare-t kérdőjelezi meg, tagadja a szavak formája és tartalma közötti kapcsolat önkényességét, a langue helyett a parole-t, a

szavak használatát helyezi előtérbe. Végül a szerző megpróbál választ adni a hangszimbolika miértjére és mikéntjére, kognitív, neurológiai és szemantikai indoklásokkal. E szerint a hangszimbolika egy dinamikus, komplex rendszert jelent, amelyre jellemző, hogy egyes hangok, hangkapcsolatok, hangsorok többszöri megjelenései utalásokként hatnak a referens kilétére, Így ezek a különféle mentális utalások egyszerre hatnak a befogadó tudatában, erősítve vagy gyengítve a nevek hangalakjai és hordozói közti kapcsolatot.

Problémát okoz, hogy a szerző nem választja el egyértelműen, mikor beszél általánosságban a fantasztikus irodalom lexémáiról, mikor pedig csak a neveiről. E mellett a névjegyzékbe olyan névtípusokat is felvett, melyek névjellege megkérdőjelezhető (pl. állat- és növényfajok nevei, betegségek, különböző nyelvek elnevezései, anyagnevek). Ezekről eltekintve érdekes, tanulságos könyvet tarthat kezében az olvasó a névtan eddig kevésbé vizsgált területéről, mind a témát, mind pedig a feldolgozásának a jellegét tekintve. Külön dicsérendő, hogy a szerző a munka végén a hangszimbolika jelenségét több nyelvészeti irányzat komplex rendszerében igyekszik elhelyezni.

TURÓCZY ZSÓFIA

**GEOGRAPHICAL NAMES
AS A PART OF THE CULTURAL HERITAGE
[A földrajzi nevek mint a kulturális örökség részei]
Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie 18.
Szerkesztette: PETER JORDAN – HUBERT BERGMANN – CATHERINE
CHEETHAM – ISOLDE HAUSNER
Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien –
Kartographie und Geoinformation, Wien, 2009. 196 lap**

1. Az UNESCO 2006 áprilisában elfogadott egy határozatot, miszerint a földrajzi nevek a nyelvi örökség és hagyományok fontos elemét képezik. Az ENSZ névrajzi konferenciái az átfogó feladatok és a szoros időbeosztás miatt azonban általában kevés teret engednek a sajátos témák elmélyült, tudományos megvitatásának. Ezt felismerte az UNEGN-en, a földrajzi nevek szakértőinek ENSZ-csoportján belül működő Holland–Német Nyelvi Osztály, és a GeoNames szimpóziumok hagyományait folytatva 2008. május 19–21. között Bécsben tudományos szimpóziumot rendezett a földrajzi nevekről mint a kulturális örökség és hagyományok érinthetetlen részéről.

A kiadvány a fenti rendezvényen ismertett cikkekből készült válogatás. Az értékes kötet 17 európai és három tengeren túli országból – Ausztrália, Dél-afrikai Köztársaság, Kanada – összesen 27 cikket tartalmaz. A szerzők, szerkesztők és egyéb közreműködők száma 38. A teljes egészében angol nyelvű kiadvány a földrajzi nevekkel foglalkozó szakemberek világszerte végzett kutatásai nyomán keletkezett írásokat tartalmazza. A cikkek legtöbbször általában 4-6 – a kötet formátumában A/4-es méretű – oldal; a legrövidebb 2, a két leghosszabb 9, illetve 11 oldalas: Z. CEKULA lettországi szerző a különleges történelmi és egyedi kultúrájú Latgale régió helyneveivel foglalkozik (145–5); a másik hosszabb tanulmányt a szlovén szerzőpáros (D. KLADNIK – P. PIPAN) készítette a Pirani-öböl